

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA UY HAYVONLARI BILAN BOG'LIQ FRAZEOLOGIZMLARNING

struktur-semantik xususiyatlari

O'zMU talabasi: Bekmirzayeva Zebo

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillarida uy hayvonlari ishtirok etgan frazeologizmlarning struktur va semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning shakllanishi, ularning ichki tuzilishi hamda ma'no ko'chish jarayonlari lingvistik va lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, ikki tilda uchraydigan hayvon obrazlari orqali insonning xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari qanday ifodalanishi ko'rib chiqiladi. O'rganilgan natijalari shuni ko'rsatadiki, uy hayvonlari bilan bog'liq frazeologizmlar milliy mentalitet va madaniy tafakkurni aks ettiruvchi muhim til birliklaridan biridir.

Kalit so'zlar: frazeologiya, uy hayvonlari, semantika, struktura, lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik, obrazli ma'no

Frazeologiya tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri bo'lib, u tildagi turg'un so'z birikmalari, ya'ni frazeologizmlarni o'rganadi. Frazeologiya termini yunon tilidagi „phrasis“ ifoda, ibora va „logos“ ta'limot so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, „iboralar haqidagi ta'limot“ degan ma'noni anglatadi[1]. Frazeologik birliklar erkin so'z birikmalaridan farqli ravishda, tayyor holda qo'llaniladi va ularning umumiy ma'nosi tarkibiy qismlarining alohida ma'nolaridan kelib chiqmaydi. Shu sababli ular ko'chma ya'ni idiomatik ma'noga ega bo'ladi.

Ushbu soha bo'yicha ko'plab mashhur tilshunos olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan va frazeologizmlarning mohiyati, strukturasi hamda semantik xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. Jumladan, **Sharl Balli** frazeologiyani stilistika bilan bog'liq holda o'rgangan. U frazeologizmlarni tilning emotsional-ekspressiv vositalari sifatida o'rganib, ularning stilistik ahamiyatini ochib bergan. Uning fikricha, frazeologik birliklar nutqqa obrazlilik va ta'sirchanlik beradi[2].

Nemis tilshunosligida esa Harald Burger va Wolfgang Fleischer frazeologizmlarning struktur va semantik xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, ularning til tizimidagi o'rnini belgilab berganlar. Bundan tashqari **Harald Burger** nemis frazeologiyasi bo'yicha yetakchi olimlardan biridir. U frazeologizmlarning quyidagi asosiy belgilarini ko'rsatadi[3]:

barqarorlik-Stabilität

idiomatiklik-Idiomatik

qayta ishlab chiqarilish- Reproduzierbarkeit

Uning ta'kidlashicha, frazeologizmlar tilning tayyor birliklari bo'lib, ular madaniy axborotni ham o'zida mujassam etadi.

Wolfgang Fleischer frazeologizmlarni struktur jihatdan o'rganib, ularni grammatik modellarga ajratgan[4].

Zamonaviy tadqiqotlarda esa Dmitriy Dobrovol'skij frazeologizmlarni kognitiv yondashuv asosida o'rganib, ularning inson tafakkuri bilan bog'liqligini asoslab bergan[5].

Ushbu olimlarning ilmiy ishlari frazeologiyani mustaqil lingvistik yo'nalish sifatida shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Aynan shu tadqiqotlarga tayanib, bugungi kunda frazeologik birliklarning struktur-semantik xususiyatlarini, xususan, hayvonlar bilan bog'liq frazeologizmlarni qiyosiy o'rganish imkoniyati yuzaga kelmoqda.

Nemis va o'zbek tillarida uy hayvonlari bilan bog'liq frazeologizmlar keng tarqalgan bo'lib, ular insonning xarakteri, xulq-atvori, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlarini obrazli tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu frazeologizmlar struktur va semantik jihatdan qiziqarli xususiyatlarga ega.

Nemis tilidagi „wie Hund und Katze sein“ frazeologizmi ikki shaxs o'rtasidagi doimiy kelishmovchilik, janjal va mos kelmaslikni ifodalaydi. Ushbu ibora to'g'ridan-to'g'ri tarjimada „it va mushuk kabi bo'lish“ degan ma'noni beradi. O'zbek tilida uning ekvivalenti sifatida „it-mushuk bo'lmoq“ frazeologizmi ishlatiladi. Har ikkala tilda ham ushbu ibora insonlar o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlarni obrazli tarzda ifodalaydi.

Struktur jihatdan bu frazeologizm qiyosiy model asosida qurilgan bo‘lib, ikki hayvon obrazi orqali insonlar munosabati taqqoslanadi.

Semantik jihatdan esa u konflikt, kelishmovchilik va doimiy tortishuv ma’nolarini anglatadi.

Nemis va o‘zbek tillarida uy hayvonlari bilan bog‘liq frazeologizmlar ko‘pincha metaforik ma’noga ega bo‘lib, inson xulqini hayvonlar xususiyatlari orqali ifodalaydi.

Tilshunoslikda hayvonlar bilan bog‘liq frazeologizmlar (animalistik frazeologizmlar) ko‘plab olimlar tomonidan semantik, struktur va lingvokulturologik yo‘nalishlarda o‘rganilgan.

Frazeologizmlarning struktur jihatlari dastlab rus va nemis tilshunosligi maktabida o‘rganilgan. Bu borada: **Viktor Vinogradov** frazeologizmlarni struktur jihatdan tasniflab, ularni:

- frazeologik birikmalar
- frazeologik birliklar
- frazeologik butunliklarga ajratgan

Ushbu tasnif keyinchalik nemis frazeologiyasiga ham tatbiq etilgan.

Nemis tilshunoslari frazeologizmlarning struktur modellarini o‘rganib, ayniqsa qiyosiy konstruktsiyalar (wie + Tier) keng tarqalganini ko‘rsatadi. Masalan: wie ein Hund arbeiten, stark wie ein Pferd

Tadqiqotlarga ko‘ra, nemis tilida hayvon komponentli frazeologizmlar ko‘pincha “sifat + ot” yoki qiyosiy model asosida quriladi.

Semantik jihatdan animalistik frazeologizmlar metafora asosida shakllanadi¹. Bu yo‘nalishda hayvon obrazlari orqali insonlarning:

- xarakteri
- hissiy holati
- aqliy xususiyatlari
- ijtimoiy xulqi ifodalanadi.

¹ Mironova I. V. “Zoometaphor in the Light of Anthropocentrism of Language” // Cognitive Linguistics Studies. — Voronezh: Voronezh State University Press, 2001. — P. 149–151.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayvonlar bilan bog'liq frazeologizmlar quyidagi semantik guruhlariga bo'linadi:

xulq-atvor (masalan: ayyorlik – tulki)

kuch va zaiflik (ot, buqa)

qo'rquv (quyon)

ahmoqlik yoki sodda xarakter (qo'y)

Bu semantik tasnif frazeologizmlarning insonni hayvon orqali metaforik tasvirlash asosida shakllanishini ko'rsatib beradi.

Uy hayvonlari nomlari bilan bog'liq bir qancha frazeologizmlar mavjud, hattoki ular to'g'risida maqollar ham mavjud[6]. Hozir nemis tilidagi uy hayvonlari nomlari bilan tanishib chiqamiz. Ular quydagilar:

Der Hund	It
Die Katze	Mushuk
Das Schwein	Cho'chqa
Der Esel	Eshak
Der Pferd	Ot
Die Ziege	Echki
Der Schaf	Qo'y
Das Kaninchen	Quyon
Der Papagei	To'tiqush
Der Hamster	Xamster
Das Kalb	Buzoq
Der Kuh	Sigir

Ushbu uy hayvonlaridan eng ko'p uchragan it nomi bilan bog'liq frazeologizmlarni ko'rishimiz mumkin. Buning asosiy sababi shundaki, it qadim zamonlardan boshlab inson hayotida eng yaqin va faol ishtirok etgan hayvonlardan biri hisoblanadi. U ovchilikda, chorvachilikda va uy qo'riqlashda insonning doimiy hamrohi bo'lib kelgan. Shu sababli it obrazi xalq ongida turli xil assotsiatsiyalarni yuzaga keltirgan.

Tarixiy jihatdan qaralganda, inson va it o'rtasidagi yaqin munosabatlar frazeologik birliklarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Itning sadoqati, mehnatkashligi va ba'zan past ijtimoiy holat bilan bog'lanishi uning turli xil semantik ma'nolarda qo'llanishiga sabab bo'lgan. Masalan, bir tomondan it sadoqat ramzi sifatida ijobiy baholansa, ikkinchi tomondan "itdek yashamoq" kabi iboralarda u qiyinchilik va og'ir hayotni ifodalaydi.

Bundan tashqari, frazeologizmlarda it obrazi orqali inson xarakteri ham tasvirlanadi. Bu esa antropotsentrik yondashuv bilan izohlanadi, ya'ni inson o'z xususiyatlarini atrof-muhitdagi jonli mavjudotlar orqali tushuntiradi. Natijada, hayvonlarga xos belgilar inson xulq-atvoriga ko'chiriladi va obrazli ifoda yuzaga keladi.

Shuningdek, madaniy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Har bir xalqda itga bo'lgan munosabat turlicha bo'lgani uchun frazeologizmlarda uning semantik yuklamasi ham farqlanadi. Masalan, nemis tilida it ba'zan ijobiy obraz sifatida ham uchrasa, o'zbek tilida ko'proq salbiy yoki neytral ma'noda ishlatiladi. Masalan:

auf dem Hund sein (kulfatga chidash)

auf den Hund kommen (ruxan o'zini yo'qotmoq);

da liegt der Hund begraben (muammo paydo bo'lishi)

das ist ein dicker Hund (kutilmagan narsa/hayratlanarli)

wie ein Hund arbeiten (itdek ishlamoq) Juda qattiq mehnat qilmoq

leben wie ein Hund (og'ir, nochor hayot kechirmoq)

auf den Hund kommen (moddiy yoki ruhiy inqirozga uchramoq)

auf dem Hund sein (juda charchagan yoki yomon ahvolda bo'lmoq)

ein krummer Hund sein (ishonchsiz, firibgar inson)

jemanden wie einen Hund behandeln (kamsitib, hurmatsiz munosabatda bo'lmoq) sich wie ein Hund fühlen (o'zini yomon his qilmoq)

Xulosa qilib aytganda frazeologizmlar nemis va o'zbek xalqining tarixi, madaniyatini, rasm-rusumini, qadriyatlarini, insonning xulq-atvorini har tomonlama aks ettiradi[8].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vinogradov V. V. Основные типы фразеологических единиц в русском языке. — Москва: Наука, 1947. — 376 с.
2. Bally Ch. Traité de stylistique française. — Paris: Klincksieck, 1909. — 390 p.
3. Burger H. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. — Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010. — 280 S.
4. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982. — 256 S.
5. Dobrovolskiy D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives. — Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2005. — 412 p.
6. Mironova I. V. “Zoometaphor in the Light of Anthropocentrism of Language” Cognitive Linguistics Studies. — Voronezh: Voronezh State University Press, 2001. — P. 149–151.
7. Umarxo‘jayev M. O, Azamov A. Nemischa–o‘zbekcha zoonim komponentli lug‘at. — Andijon: Andijon nashriyoti, 2016. — 79 b.
8. Rahmonova M. K. „Til va madaniyat aloqasi”, O‘rta Osiyo madaniy merosi masalalari. Toshkent, 2019. — B. 206–209.